
DUŠAN MILOSAVLJEVIĆ

ZADUŽBINE, FONDOVI I LEGATI U NIŠU

Raspolaganje imovinom za života ili posle smrti, u verske, humanitarne, kulturne, naučne ili obrazovne svrhe ima dugu tradiciju u niškom kraju. Koreni zadiru još u XIII vek, kada je Stefan Nemanja u Nišu, tadašnjoj srpskoj prestonici, izgradio dve crkve-zadužbine: Svetog Panteleja i Svetog Prokopeja, od kojih su od prve ostali samo temelji, dok se za drugu ne zna gde se nalazila. Obe su porušene u vreme osvajanja Niša od strane Turaka.

Pisani tragovi postoje i o zadužbinama-vakufima bogatih turskih aga i begova, bolnicama i džamijama u Nišu.

Zadužbinarstvo, u njegovom najširem smislu, obnavlja se ubrzo posle oslobođenja Niša od Turaka, 1878. godine, kada u ovaj grad dolazi veći broj činovnika, oficira, zanatlija, trgovaca, sveštenika, učitelja apotekara... Kod bogatijeg sloja Nišlija bilo je tada pitanje i časti i prestiža da za života ili zaveštanjem deo imetka izdvoje za različite dobrotvorne i verske svrhe. U jednom od prvih listova u slobodnom Nišu - *Sloboda*, u broju od 20. juna 1893. godine, objavljena je vest da je lekar Miloš Kondić testamentom odredio polovinu svog imetka od 20.000 dinara, što je tada bilo značajno bogatstvo, "domu sirotne dece". U istom broju ovog lista objavljeno je da je i trgovac Sava Miloradović ovom domu testamentom ostavio 1.124 dinara.

Jedna od najvećih i najznačajnijih do danas je zadužbina episkopa niškog Jeronima Jovanovića, koji je živio od 1824. do 1894. godine. On je celokupnu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu zaveštao u verske i kulturne svrhe, od čega su najvrednije dve zgrade sa dvorištem, nameštajem i bibliotekom, sve procenjeno na

oko 3.000 dukata, za gradsku narodnu biblioteku. U ovim objektima se nalazila gradska biblioteka sve do velike poplave 1948. godine. Episkop Jeronim je, osim toga, testamentom odredio značajne novčane iznose verskim i kulturnim institucijama u srpskim krajevima van Srbije.

Hronološkim redosledom, naredna značajnija zadužbina je niškog preduzimača Nauma Čermila (ili Dermila po nekim izvorima). Ovaj Cincarin, rodnom iz Malovišta kod Bitolja, doselio se u Niš odmah po njegovom oslobođenju od Turaka. Svojim Nišlijama iz esnafa posle smrti ostavio je zadužbinu od dve zgrade u Lešjaninovoj ulici, testamentom koji je proglašen 1927. godine. U tim prostorijama bilo je niško Društvo inženjera i tehničara do rata, dok je posle rata objekat nacionalizovan. Sticajem okolnosti, kada se ovo Društvo 1980. godine našlo na ulici, ponovo mu je vraćen deo zadužbine.

Po vrednosti, najznačajnija je "Zadužbina Đoke Jovanovića, rentijera iz Niša, žene mu Dinke i pokojne im dece Božidara, Desanke i Danice". Sastoji se od dve trospratnice sa oko 1.500 kvadratnih metara stambeno-poslovnog prostora u Voždovoj ulici, hotela "Đoka Jovanović" (sada "Srbija") u Niškoj Banji, njiva, vinograda, pokretnih stvari i hartija od vrednosti. Ukupna imovina procenjena je 1940. godine na ondašnjih preko osam miliona srebrnih dinara. Osim gotovinskih isplata raznim dobrotvornim i stručnim udruženjima, kao i milion i po dinara za izgradnju nove Pantelejske crkve, sve prihode od zadužbine Đoka Jovanović, zvani Poštar, namenio je školovanju vredne i siromašne dece i studenata.

Celokupnu svoju imovinu od nekoliko zgrada, placeva i njiva kao zadužbinu zaveštao je i niški trgovac Kosta Tasić, koji se u Niš naselio ubrzo po njegovom oslobođenju od Turaka, došavši iz Jagodine. Prema nađenim pisanim tragovima, prihodi od imovine zadužbine su dvadesetih godina ovog veka godišnje iznosili preko 100.000 srebrnih dinara. Polovina ovog fonda bila je namenjena "obuvanju i odevanju sirotih učenika" niških osnovnih i srednjih škola, a po četvrtina učenicima u Jagodini i Paraćinu, odakle je bila njegova žena Draga. Fondom su upravljali direktor Gimnazije u Nišu, predsednik opštine i najstariji upravnik osnovne škole. List *Niški glasnik*, marta 1926. godine, javno je tražio da se polože računi o poslovanju tog fonda, zbog sumnje na

zloupotrebe koje je učinio tadašnji predsednik niške opštine Dragiša Cvetković.

LEGATI I POKLONI

Najvredniji poklon gradu u poratnom periodu učinio je bivši trgovac Sava Kostić. On je niškom Crvenom krstu, kao njegov dugogodišnji aktivista, poklonio arhitektonski veoma lepu dvospratnicu sa dvorištem i dvorišnim zgradama, u ulici Maršala Tita 73. Ugovor o poklonu sačinjen je 1954. godine.

Od legata starijeg datuma, Nišlijama je veoma drag legat Stevana Sremca. Ovaj dugogodišnji profesor Gimnazije u Nišu svojim književnim delom proslavio je Niš, trajno zabeleživši jedan period njegovog razvoja. Testamentom se ponovo odužio svom Nišu, iako u njemu nije rođen, poklonivši Narodnoj biblioteci svoju bogatu biblioteku od 770 knjiga u 1294 sveske. Knjige su pretežno iz oblasti filologije i istorije, štampane na srpskom, ruskom, nemačkom i mađarskom jeziku. U dvobroju *Bosanske vile* iz 1907. godine, koji je u celini bio posvećen godišnjici smrti Stevana Sremca, Nišlije su Sremcu izrazile javnu zahvalnost, između ostalog i rečima da je "ovim prinovkom Narodna biblioteka u Nišu toliko narasla s pogledom na njenu vrednost da pokojnog Stevu možemo smatrati za njenog drugog osnivača".

Fondovi niških kulturnih institucija dobrim delom nastajali su od poklona pojedinaca i pravnih lica. Tako, Praistorijski odsek Narodnog muzeja ima 1.243 poklona, Antički desetak, od kojih je najvredniji Jupiter na prestolu, Odsek za srednji vek dobio je na poklon 207 predmeta, Odeljenje istorije umetnosti 363 predmeta, od kojih su najdragoceniji 17 crteža Moše Šlomovića i spomen zbirka Jelisavete Petrović. Odeljenje istorije najvećim delom popunjeno je poklonima, od čega su samo učesnici NOB poklonili oko 2.000 predmeta. Etnološko odeljenje formirano je najviše zahvaljujući poklonima, kojih je preko hiljadu. Spomen soba pesnika Branka Miljkovića je poklon njegovih roditelja Narodnom muzeju, a sadrži 1.615 predmeta. Muzej se svojim darodavcima odužuje povremenim tematskim izložbama poklona.

Slaveći 25 godina postojanja, Univerzitetska biblioteka "Nikola Tesla" u Nišu objavila je javnu zahval-

nost darodavcima koji su obogatili fond biblioteke za 12.100 knjiga i časopisa, objavljujući i njihova imena, među kojima su ambasade, univerziteti, naučne institucije, Akademija nauka, fakulteti, izdavačke kuće i brojni pojedinci.

Galerija savremene umetnosti dobila je tridesetak umetničkih dela na poklon, a bilo bi ih znatno više da postoje mogućnosti stalne postavke, jer poznatiji umetnici ne žele da im dela leže u depou.

Dodao bih ovde, iako na nedopustivo skromnom prostoru, legat Nišljije Ljubivoja Stefanovića, značajnog jugoslovenskog i svetskog izdavača. (Ljubivoje Stefanović je rođen u Nišu 1923. a umro u Milanu 1983. godine.) Napustio je Niš kada su mu posleratne vlasti nacionalizovale imovinu velike vrednosti. Kao izdavač učinio je mnogo na predstavljanju naše kulture međunarodnoj javnosti, a kruna izdavačkog poduhvata bilo je izdavanje kapitalnih dela svetske civilizacije: 12 faksimila "Kodeksa Atlantikusa" Leonarda da Vinčija, prvog u nizu Leonardovih kodeksa, pri čemu je okupio izdavače iz Italije, SAD i Japana. Organizovao je međunarodnu saradnju i u izdavanju faksimila vaticanske biblioteke, katalogizirao dotle svetle nepoznate sadržaje lenjingradskog Ermitaža. Srpskoj akademiji nauka je uručen njegov legat koji sadrži 28 knjiga-faksimila rukopisa Leonarda da Vinčija "Kodeks Antantikus" i "Kodeks Vindzor" i rukopisa vaticanske biblioteke iz XI veka. Legat je neprocenjive vrednosti i u SANU nosi naziv "Posebna biblioteka Ljubivoja Stefanovića". U istoriji znamenitih Nišljija Ljubivoje Stefanović tek treba da dobije jedno od počasnih mesta.

FONDOVI

Pred Prvi svetski rat i između dva svetska rata brojne viđenije Nišljije osnivale su fondove u osnovnim i srednjim školama. Kamatama od glavnice pomagano je školovanje siromašnih učenika ili nagrađivani temati iz različitih oblasti. Sačuvan je podatak da je samo Gimnazija 1914. godine raspolagala glavnicom svih fondova u iznosu od 21.893 dinara. Većina ovih fondova ugasila se tokom Prvog svetskog rata, ali su između dva rata osnivani novi. Tako je Fond Pavla Rinera imao glavicu 5.000 dinara, a sredstvima od kamate su nagrađivani siromašni

vrlo dobri i odlični učenici, pod uslovom da su rođeni u granicama Niškog ili Vranjskog okruga. Fond Nastasije Sike Ristić sastojao se od obveznica narodnog zajma vrednosti 5.000 dinara, a od godišnjeg interesa nagrađivan je najbolji temat iz istorije Niša i okoline. Od kamate Fonda Radovana Rače Ilića, čija je glavnica bila 6.000 dinara, nagrađivan je najbolji rodoljubivi temat, a iz Fonda kneginje Zore najbolji temat iz istorije Srbije i Crne Gore u XIX. veku. Fond Rajhl raspolagao je glavnicom od 15.000 dinara, a od kamate se plaćalo izdržavanje po jednog učenika pravoslavne i katoličke vere, od petog razreda do mature. Nekadašnji okružni načelnik Aleksa Vesović osnovao je fond sa glavnicom od 8.000 dinara, iz kojeg je nagrađivan originalan temat iz lepe književnosti. I tako dalje.

DRUGA SMRT ZADUŽBINARA

Ivo Andrić je jednom napisao da svi umiru samo jednom, a veliki ljudi dva puta: prvi put kada nestanu sa lica zemlje, a drugi put kada nestane i njihova zadužbina. Tu drugu smrt doživeli su skoro svi niški zadužbinari.

- ♦ Zgrada Narodne biblioteke, zadužbina episkopa Jeronima, nacionalizovana je 1948. godine i dva puta umalo nije porušena: prvi put radi izgradnje vojnih stanova, drugi put radi izgradnje doma mladih.
- ♦ Niška Opština nacionalizovala je 1959. godine zadužbinu Đoke Jovanovića, jer nije služila svrsi, budući da je Zaduzbinski odsek Ministarstva za kulturu zgrade izdavao u zakup. Sada su u zgradama stanari i neki organi Skupštine opštine.
- ♦ Po istim osnovama, najverovatnije, jer pisane tragove nisam našao, nacionalizovana je i zadužbina Koste i Drage Tasić, a u zgradama, kao i u zadužbini episkopa Jeronima, takođe stanuje veći broj porodica.
- ♦ Zaduzbinu Nauma Đermila delimično koristi Društvo inženjera i tehničara, a u drugom delu su nastanjene porodice.
- ♦ Niškoj crkvi je još nepoznata sudbina milion i po dinara u srebru za izgradnju nove Pantelejske crkve.

- Nepoznata je sudbina i fondova u školama, od kojih su neki bili u akcijama, deonicama ili obveznicama poznatih evropskih kompanija.
- Pronađen je i obnovljen samo Fond Đoke Jovanovića za nagrađivanje troje studenata (medicine, prava i tehnike) koji je opstao samo nekoliko godina, a onda, nebrigom univerzitetskih činovnika prestao da postoji.

Ovakav odnos posleratnih vlasti prema zadužbinarstvu je razlog što je ono skoro ugašeno, izuzev usamljenih primera. Da bi se ova ukorenjena tradicija u srpskoj kulturi obnovila, potreban je potpuno novi odnos, pre svega prema nekadašnjim dobročiniteljskim zavetanjima, tako što bi se ispoštovala poslednja volja ostavioca, što je takođe svetinja u srpskom narodu. Tržišni odnosi, koji već ulaze u obrazovanje, zatvoriće vrata bistroj i darovitoj deci, ako su iz siromašnih porodica. Uz brigu države za takav podmladak, dobrotvorni fondovi takođe mogu da budu značajan izvor za školovanje talentovane dece. Samo oživljavanjem nekadašnjih zadužbina i fondova, slobodno se može reći, bilo bi omogućeno nesmetano školovanje više desetina siromašnih učenika i studenata.